

РОЛЬ СУДУ В ПОПЕРЕДЖЕННІ ЗЛОВЖИВАНЬ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ УЧАСНИКАМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Паскар А. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ORCID ID: 0000-0002-0765-1143

У статті досліджено роль суду у попередженні зловживань процесуальними правами учасниками цивільного судочинства. Доведено, що результатом допущених зловживань процесуальними правами є негативний вплив на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

На підставі аналізу прецедентної практики Європейського суду з прав людини виділено позитивний обов'язок суду в організації та створенні належних умов відправлення правосуддя. Саме на суд покладається зобов'язання організувати судові провадження таким чином, щоб вони були без затримок та ефективними. Належне реагування суду та недопущення зловживання процесуальними правами учасниками провадження мають прямий вплив на ефективність та справедливість судового розгляду.

Встановлено, що негативні наслідки зловживань процесуальними правами проявляються у формі штучного ускладнення процесуальної діяльності, розтягування розумних строків розгляду справи, створення перешкод у реалізації процесуальної діяльності іншими учасниками процесу тощо. Аргументовано необхідність активного реагування суду на будь-які прояви недобросовісної поведінки учасників судового процесу. Встановлено, що зловживання цивільними процесуальними правами передбачає їх умисне недобросовісне використання задля створення перешкод судочинству та є порушенням гарантованого Конвенцією права на справедливий судовий розгляд.

Ключові слова: зловживання процесуальними правами, недобросовісна поведінка учасників процесу, право на справедливий судовий розгляд, протидія зловживанню процесуальними правами.

Постановка проблеми. Відповідно до п. 11 ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), однією з основних засад цивільного судочинства є неприпустимість зловживання процесуальними правами суб'єктами провадження. Зміст цього принципу деталізується у ст. 44 ЦПК України та передбачає перш за все добросовісне користування процесуальними правами учасниками судового процесу та їхніми представниками. Добросовісне здійснення процесуальних прав, повага до прав та інтересів інших учасників процесу, відсутність штучно створених перешкод у ході судового провадження є запорукою своєчасного, неупередженого та справедливого судового розгляду. Комітет Міністрів Ради Європи рекомендує державам-учасницям реагувати на недобросовісну поведінку сторін судового провадження, які явно зловживають процедурою з очевидною метою його затягування (п. 2, принцип 2) [1]. Це твердження співвідноситься з положеннями національного законодавства у цій сфері, де окреслена потреба посилення відповідальності учасників судового процесу за недобросовісне користування процесуальними правами та невиконання належних процесуальних обов'язків (п. 6 розділу IV) [2]. За такого підходу зловживання процесуальними правами є фактором, який безпосередньо впливає на справедливий судовий розгляд у розумінні ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та потребує поглибленого наукового аналізу й дослідження.

Мета статті полягає в розкритті ролі суду у попередженні зловживань процесуальними правами учасниками судового процесу та запобіганні штучному перешкоджанню судочинству.

Виклад основного матеріалу. Реалізація мети й завдань цивільного судочинства обумовлено також потребою добросовісного здійснення процесуальних прав учасниками судового розгляду. Прецедентна практика Європейського суду з прав людини (далі – Суд) підкріплює ідею про те, що у зв'язку із забезпеченням справедливого судового розгляду одними з обов'язків суду є запобігання зловживанню процесуальними правами та створення належних умов відправлення правосуддя. Зокрема, зазначається, що саме національні суди мають створювати умови для того, щоб судові

провадження було швидким та ефективним. Вони мають вирішувати, чи відкласти судові засідання за клопотанням сторін, чи вживати якісь дії щодо сторін, чия поведінка спричинила невинуваті затримки у провадженні (п. 23) [3]. У розумінні Суду обов'язок організувати належним чином судову діяльність та створювати належні умови відправлення правосуддя є складовою частиною самого поняття «суд» і його компетенції. Так, у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» вкотре наголошено на тому, що фраза «встановленого законом» поширюється не лише на правову основу самого існування суду, але й на дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність (п. 24) [4]. Дотримання норм цивільного процесуального законодавства та процесуальної форми розгляду й вирішення цивільних справ є вирішальним фактором ефективного судового захисту прав особи.

Належне реагування суду та недопущення зловживання процесуальними правами учасниками провадження має прямий вплив на ефективність такого судового розгляду. Відповідно до прецедентної практики Суду, саме на національні суди покладається роль організувати судові провадження таким чином, щоб вони були без затримок та ефективними (п. 28) [5].

Роль суду у попередженні зловживань процесуальними правами та запобіганні ним розкрита у низці рішень Суду. Наприклад, у справі «Мусієнко проти України» наголошено на тому, що запобігання неналежній і такій, що затягує справу, поведінці сторін у цивільному процесі є завданням саме державних органів (п. 24) [6]. Більш того, у розглядуваному рішенні Суд установив відсутність сумлінності національного суду стосовно розгляду справи, оскільки така організація судового провадження, щоб воно було без затримок та ефективним, є функцією національних судів. Таким чином, неможливість суду ефективно протидіяти недобросовісно створюваним учасниками справи перепонам для руху справи є порушенням ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Загальноприйнятим є факт, що саме суду як органу, який наділений виключною компетенцією здійснення правосуддя, належить провідна роль у гарантуванні і забезпеченні права на справедливий суд. Згідно з положенням Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), суд керує ходом судового процесу, роз'яснює учасникам судового провадження їхні процесуальні права, сприяє в реалізації цих прав та запобігає зловживанню ними (ч. 5 ст. 12). Фактично керування процесом судочинства та процесуальною діяльністю, яка виникає у зв'язку з цим, полягає у створенні належних умов для максимального ефективного здійснення правосуддя та належної реалізації учасниками процесу своїх прав і виконання обов'язків. Будь-яке відхилення від встановленого законом порядку та способів реалізації права, будь-яка «патологія» у нормальному перебігу судового процесу мають бути попереджені, зупинені та усунуті судом. Насамперед це стосується феномена зловживань процесуальними правами.

Саме поняття «зловживання» трактується як вживання, використання чогось на зло, на шкоду комусь [7, с. 765]. Отже, зловживання процесуальними правами означає таке їх використання, реалізацію, що зумовлює шкоду іншим учасникам справи, завданням правосуддя, нормальному порядку судового розгляду тощо. Якщо говорити про зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві, то оптимальне визначення та розуміння цього явища обумовлені специфікою самої галузі права, особливостями судових проваджень та змістом цивільних процесуальних прав учасників процесу. З огляду на це у теорії цивільного процесуального права під зловживаннями процесуальними правами пропонують розуміти реалізацію процесуальних прав не за їх призначенням, всупереч меті та завданням цивільного судочинства, задля безпідставного затягування судового процесу, створення перепон у здійсненні процесуальних прав іншими учасниками справи [8, с. 171]. Також зловживання процесуальними правами трактують як реалізацію належних учасникам провадження процесуальних прав задля того, щоб заподіяти майнову або нематеріальну шкоду іншим учасникам процесу [9, с. 18]. Зловживання процесуальними правами передбачає недобросовісну поведінку учасників судового процесу. Така поведінка характеризується вчиненням дій, що суперечать меті судового процесу щодо справедливого, своєчасного та неупередженого врегулювання правового спору.

Зловживання процесуальними правами означає використання прав, передбачених законом, всупереч їх першочерговому призначенню. Слід розрізнити факт зловживання процесуальними правами і факт порушення процесуальних прав. Об'єктами зловживання процесуальними правами повсякчас є суб'єктивні процесуальні права, а не обов'язки чи заборони, які встановлюються для учасників судового процесу.

У структурі конструкції «зловживання процесуальними правами» за аналогією із загальною теорією права можна спостерігати співіснування та взаємодію двох таких елементів:

- суб'єктивна складова частина, яка передбачає недобросовісну форму реалізації процесуального права з наміром нанесення шкоди протилежній стороні та порушення її прав;
- об'єктивна складова частина, яка характеризується використанням процесуального права задля перешкоджання досягненню мети і вирішенню завдань судочинства.

Цивільне процесуальне законодавство не містить визначення поняття «зловживання процесуальними правами». Законодавець установлює неприпустимість зловживання процесуальними правами та наводить орієнтовний перелік дії учасників процесу, які залежно від конкретних обставин справи можуть бути визнані та кваліфіковані як такі. Зокрема, до них належать подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася, подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заява завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; подання декількох позовів до одного й того самого відповідача з тим самим предметом та з тих самих підстав або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог задля зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі (ч. 2 ст. 44) [10].

Верховний Суд у рішеннях, які стосуються розглядуваного питання, роз'яснив, що феномен зловживання процесуальними правами як особливий різновид цивільного процесуального правопорушення полягає в тому, що за зловживання процесуальними правами відбувається порушення умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав. Суб'єкт цивільного судочинства свої цивільні процесуальні права має здійснювати відповідно до їх призначення, яке або прямо визначено змістом того чи іншого суб'єктивного права, або вочевидь впливає з логіки існування того чи іншого суб'єктивного процесуального права [11].

Кваліфікацію дій учасника процесуальних правовідносин як зловживання процесуальними правами здійснює суд. Щодо цього науковцями відзначається, що основним чинником, який впливає на кваліфікацію дій особи як зловживання правами, є те, чи перешкоджають такі дії справедливому, неупередженому та своєчасному розгляду й вирішенню справи. Факт зловживання правами має бути зафіксований у відповідній мотивованій ухвалі суду [12, с. 106]. Кваліфікуючи певну дію учасника процесу як зловживання процесуальним правом, суд повинен ідентифікувати умисел особи порушити нормальний порядок цивільного судочинства. Також вирішальним для суду є встановлення меж, починаючи з яких, процес реалізації права перетворюється на зловживання ним. Межі здійснення процесуальних прав обумовлені специфікою галузі цивільного процесуального права та передбачають таке: з одного боку, реалізація прав має бути спрямована на досягнення мети, з якої це право було встановлено; з іншого боку, реалізація процесуального права не може порушувати процесуальні права інших суб'єктів процесу.

За такого підходу зловживання процесуальними правами уявляється як вид цивільного процесуального правопорушення, змістом якого є умисне порушення умов та способів реалізації суб'єктами наданих цивільних процесуальних прав. За загальним правилом, суб'єкт повинен реалізовувати надане йому право за його прямим призначенням, тобто у спосіб, межі та з метою, передбаченими законодавцем. Негативні наслідки зловживань процесуальними правами проявляються у формі штучного ускладнення процесуальної діяльності, розтягування розумних строків розгляду справи, створення перешкод у реалізації процесуальної діяльності іншими учасниками тощо. Зрештою, ці дії зумовлюють ускладнення процесу прийняття рішення у справі та нівелюють загалом ефективність і справедливість судочинства у конкретній справі. Не дарма Суд прирівнює зловживання процесуальними правами до порушення конвенційного положення щодо права на справедливий судовий захист.

Сутнісними ознаками зловживання процесуальними правами учасниками судового процесу є такі:

- 1) належність та наявність у особи конкретного процесуального права, наданого процесуальним законодавством;
- 2) мета використання досягається всупереч меті, для якої призначене це процесуальне право або порушення меж і порядку його реалізації;
- 3) реалізація процесуального права за призначенням, але всупереч іншим процесуальним правам і меті правосуддя;
- 4) зловживання має проявлятися у діях або бездіяльності учасника процесу;
- 5) формальний характер вчинюваних особою процесуальних дій [13, с. 171].

Окрім вищезазначених, серед критеріїв кваліфікації дій особи як зловживання процесуальним правом також можна назвати те, що особа повинна не тільки бути носієм відповідних процесуальних прав, але й бути наділеною дієздатністю їх здійснення. Також зловживання процесуальними правами уособлюється у свідомо недобросовісній реалізації права. Умисна поведінка

носія прав спрямована на завдання шкоди та порушення прав протилежної сторони. Загалом зловживання процесуальними правами характеризується відсутністю поваги до прав та інтересів інших учасників процесу.

Оцінка та кваліфікація дій чи бездіяльності учасника процесу як зловживання процесуальними правами є виключною прерогативою суду. Під час такого оцінювання повинні враховуватися не тільки дії суб'єкта процесуальних правовідносин. Юридична кваліфікація зловживань процесуальними правами передбачає складну інтелектуально-аналітичну роботу судді, яка включає аналіз законодавчого закріплення та змісту самого права, виявлення мети, яку переслідував законодавець, встановлення факту свідомого та цілеспрямованого порушення права тощо. Відповідно до законодавчих положень, які закріплені у ч. 4 ст. 44 ЦПК України, суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. Це є відображенням позитивного обов'язку суду запобігати зловживанню процесуальними правами, який охоплений змістом та розумінням п. 1 ст. 6 Конвенції. За своєю сутністю і спрямуванням зловживання процесуальними правами є різновидом процесуального правопорушення. Реагування судом на допущені учасниками процесу зловживання наданими їм процесуальними правами передбачає вжиття щодо таких осіб заходів процесуального примусу. Будь-яке допущене зловживання процесуальними правами має бути ідентифіковано і санкціоновано судом, адже під загрозою перебувають не тільки права інших учасників судового процесу. Саме призначення та мета правосуддя стають ілюзорними. Відповідно до положень ч. 1 ст. 2 ЦПК України, завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ задля ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. З огляду на це вся процесуальна діяльність суду та учасників цивільних процесуальних відносин повинна бути спрямована на втілення та вирішення зазначених завдань.

Професійне суддівське керівництво ходом судочинства та процесуальною діяльністю, яка відбувається у його межах, передбачає також обов'язок суду запобігати неправомірній поведінці учасників процесу, зловживанню ними процесуальними правами. Роз'яснюючи права та обов'язки учасникам процесу, суд має звернути увагу не тільки на їх зміст, але й на допустимі форми реалізації, а також попередити про неприпустимість поведінки, яка не відповідає цьому. Наприклад, під час вирішення питання про відвід судді суд не тільки залишив цю заяву без розгляду, але й попередив позивача про недопустимість зловживання процесуальними правами. Своє рішення суд аргументував тим, що заява ОСОБА_4 про відвід судді містить ознаки зловживання правами, перешкоджає розгляду справи в строки, визначені чинним законодавством. Головуючій у справі судді неодноразово заявлялися відводи з підстав незгоди з процесуальними рішеннями, прийнятими нею в процесі розгляду цієї справи та з підстав заінтересованості судді в результатах розгляду справи. Однак згідно з вимогами ч. 4 ст. 36 ЦПК України, незгода сторони з процесуальними рішеннями судді не може бути підставою для відводу [14].

Дії суду, які спрямовані на попередження зловживання процесуальними правами, мають подвійне спрямування. З одного боку, вони орієнтовані на недопущення поведінки та дій особи, які можуть визначатися як зловживання процесуальними правами та порушувати порядок розгляду справ. З іншого боку, такі дії спрямовані на попередження негативних наслідків такої поведінки для інших учасників судового процесу. Процесуальною гарантією правомірної поведінки учасників судового провадження та добросовісного користування наданими правами є законодавче закріплення можливості вжиття заходів процесуального примусу. Залежно від характеру допущеного зловживання процесуальними правами суд має можливість вибрати адекватний та відповідний захід впливу на особу.

Висновки. Зловживання цивільними процесуальними правами передбачає їх умисне недобросовісне використання задля створення штучних перешкод судочинству та є порушенням гарантованого Конвенцією права на справедливий судовий розгляд. Функціональні повноваження та роль суду у судочинстві передбачають його обов'язок реагувати на недобросовісну поведінку суб'єктів та вживати дієвих заходів, спрямованих на попередження та запобігання зловживанню процесуальними правами іншими учасниками процесу. Роль суду у попередженні зловживань процесуальними правами та протидії ним проявляється у професійному керівництві ходом судового провадження, чіткому роз'ясненні прав та обов'язків суб'єктів судового процесу, реагуванні на будь-які спроби зловживання правами, стимулюванні добросовісної реалізації процесуальних прав, наголошенні на неприпустимості поведінки, яка порушує права інших осіб або створює перешкоду у їх реалізації. Активна протидія зловживанню процесуальними правами учасниками судового процесу є гарантією справедливого судочинства та запорукою ефективного функціонування системи правосуддя загалом.

Paskar A. The role of a court in preventing the abuse of procedural rights by the participants of the civil trial

The present article examines the role of a court in preventing the abuse of procedural rights by participants in civil proceedings. It is proved that the result of the abuses of procedural rights is a negative impact on the fair trial, impartial and timely consideration and resolution of civil cases.

Based on the analysis of the case law of the European Court of Human Rights, the positive duty of the court in the organization and creation of appropriate conditions for the administration of justice is highlighted. It is the court's responsibility to organize the proceedings in such a way that they are without delay and efficient. The proper response from a court and the prevention of an abuse of procedural rights by the parties to the proceedings has a direct impact on the efficiency and fairness of the trial.

It is established that the negative consequences of an abuse of procedural rights are manifested in the form of artificial complication of procedural activities, stretching the reasonable terms of a case consideration, creation of obstacles in the implementation of procedural activities by other participants in the process, etc. The need for an active response from the court to any manifestations of dishonest behavior of participants in the trial is argued. It has been established that the abuse of civil procedural rights presupposes their intentional unfair use in order to obstruct judicial proceedings. Moreover, it violates the right to a fair trial guaranteed by the European Convention on Human Rights.

Key words: abuse of procedural rights, dishonest behavior of participants in the process, right to a fair trial, counteraction to an abuse of procedural rights.

Література:

1. Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя від 28 лютого 1984 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_84_5_1984_02_28.pdf.
2. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>.
3. Рішення у справі «Цихановський проти України» від 6 вересня 2007 року (Заява № 3572/03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_333#Text.
4. Рішення у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» від 20 липня 2006 року (Заяви № 29458/04 та № 29465/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_115#Text.
5. Рішення у справі «Шульга проти України» від 2 грудня 2010 року (Заява № 16652/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_625#Text.
6. Рішення у справі «Мусієнко проти України» від 20 січня 2011 року (Заява № 26976/06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_635#Text.
7. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Близько 200 тис. слів / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Т. 1 : А–К. Київ : Аконтіт, 2007. 926 с.
8. Цивільне процесуальне право України : підручник / 2-ге вид., переробл. та доп. : у 2 т. / за заг. ред. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2021. Т. 1. 330 с.
9. Петренко В. Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами у цивільному судочинстві. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії* : матеріали круглого столу (м. Одеса, 27 листопада 2015 р.) / уклад.: І. Андронов, Н. Волкова, Р. Гонгало. Одеса : Фенікс, 2015. С. 15–20.
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (Редакція від 13 серпня 2020 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
11. Постанова КЦС ВС від 6 вересня 2018 року, провадження № 61-43659ск18, справа № 552/2378/17. URL: <http://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=76350143&red=10000332474d13e43660>.
12. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / 2-ге вид., перероб. та доп. / за заг. ред. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2020. 810 с. (ISBN 978-617-566-619-7).
13. Цивільне процесуальне право України : підручник. 2-ге вид, перероб. та доп. : у 2 т. / за заг. ред. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2021. Т. 2. 330 с.
14. Ухвала від 5 березня 2019 року у справі № 591/3449/17, провадження № 2/591/51/19 / Зарічний районний суду м. Суми. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80242569> (дата звернення: 10.05.2021).